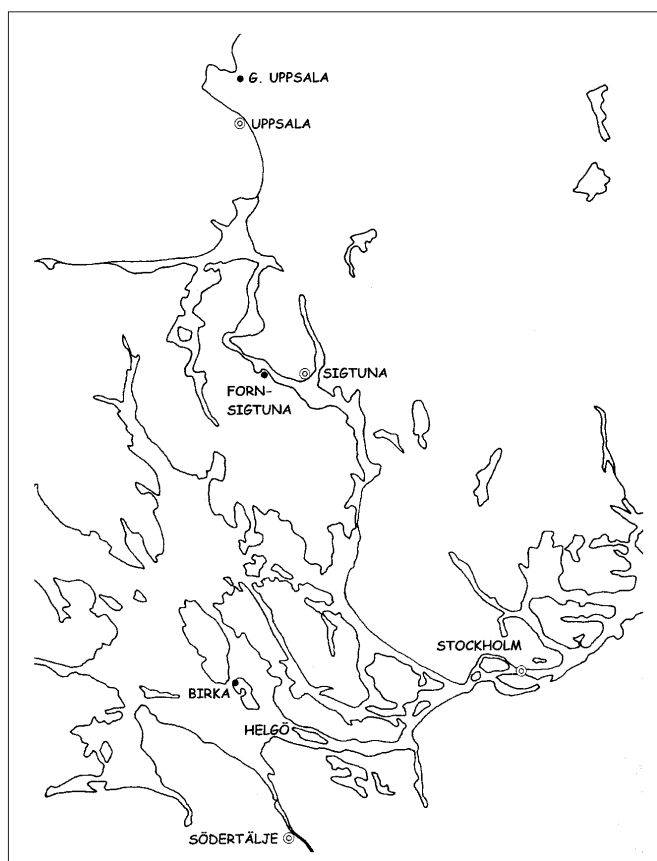

Sigtuna ca. 980–1200

– *det maktpolitiska och sakrala stadsrummet*

Sigtuna är Sveriges äldsta medeltidsstad. I dag är Sigtuna en småstad med ca. 8000 invånare. Staden ligger vid en ganska trång farled i norra delen av sjön Mälaren, ca. 35 km norr om Birka och 35 km söder om Gamla Uppsala (Fig. 1). Bebyggelsen ligger utmed en smal strandremsa med ett ganska bergigt och skogbevuxet landskap i ryggen. När staden grundades för drygt tusen år sedan låg vattenytan ca. 5 m högre än idag och Mälaren var då en del av Östersjön.

Figur 1. Västra delen av Mälaronrådet.

Källorna

Det skriftliga källmaterialet

Sigtunas första två århundraden ligger i stort sett före den tid då skriftliga källor börjar dyka upp i någon nämnvärd omfattning i medeltidens Sverige. Räkna vi också in runinskrifter av olika slag och inskrifter på mynt blir antalet större. Ett trettiotal runstenar, hela eller fragmentariska, är kända från stadsområdet. I inskrifterna möter vi bl.a. ett antal namngivna sigtunabor (?) och ett friserigille. Runstenarna i Sigtuna med omnejd har också visat sig vara ett användbart källmaterial för tolkning av stadens roll i ett vidare sammanhang (Zachrisson 1998; Åhfeldt Kitzler 2002).

Ett unikt källmaterial är drygt hundratalet runinskrifter på ben och föremål. Dessa inskrifter ger en fantasieggande inblick i de äldsta sigtunabornas föreställningsvärld och skriftlighet (Gustavson 2006:27 ff). Ett nyckelfynd från Sigtunautgrävningen är det s.k. kungabenet vars inskrift prisar kungens givmildhet och som visar att gåvosamhället fortfarande var en realitet omkring år 1100 i Mälardalen (Gustavson 1992).

Den tidiga Sigtunamyntningen omfattar perioden ca. 995–1030 för kungarna Olof Eriksson (Skötkonung) och Anund Jakob Olofsson (Malmer 1995). När den svenska myntningen återupptas efter ca. 150 år är det fortsatt Sigtuna som är i fokus. Ett provavslag för kung Knut Eriksson påträffades i kv. Trädgårdsmästaren (Lagerqvist 1990:95 ff). Sedan dess har ytterligare provavslag framkommit, som tyder på en nästan kontinuerlig myntning från 1180-talet och ca. hundra år framåt (Jonsson 1996:45 ff).

Det finns också enstaka utländska skriftliga källor där staden Sigtuna skymtar förbi, t.ex. i de norska kungasagorna. Sigtunas omnämnande i den fornisländska skaldediktningen från mitten av 1000-talet visar att Sigtuna var en ort som var väl känd vid dåtidens nordiska furstehöv (Strid 1989:106 ff).

Sigtuna var tidigt en central plats för den kristna kyrkans etablering i Sverige. I början av 1060-talet inrättade ärkebiskop Adalbert i Bremen ett biskopssäte i staden. En källa som flitigt utnyttjats för tolkningen av de kyrkliga förhållandena i Skandinavien är Adam av Bremens verk om Hamburg-Bremenstiftets historia skriven omkring år 1070. Här beskrivs bl.a. biskop Adalvard den yngres sigtunasejour och det kristna Sigtuna som en motpol till det hedniska (Gamla) Uppsala (Hallencreutz 2001:91 ff). I det s.k. Florensdokumentet från omkring 1120 omnämns Sigtuna bland andra tidiga stiftscentra. Det är inte känt när Sigtunastiftet upphörde, men det bör ha skett före år 1164 då ärkebiskopssätet i (Gamla) Uppsala inrättades. Staden var emellertid även fortsättningsvis en viktig centralort för kyrkan med prosterisäte, seks eller sju romanska kyrkor och en eller ett par klosterstiftelser. Förutom dominikanerkonventet grundat 1237, som föregicks av ett misslyckat grundläggningsförsök 1220–21, har bl.a. Tuulse (1968) och Lovén (2001) diskuterat möjligheten att det funnits en benediktinsk klosterstiftelse i Sigtuna (S:t Olof). Två kilometer norr om Sigtuna grundlades ca. 1160 ett cistercienserkloster, det första kända klostret i Svealand. Klostret flyttades emellertid efter en kort tid till Säby (Julita) i Södermanland.

Ett brev utfärdat av påven Innocentius III omkring år 1215 visar den betydelse kyrkan fortfarande tillmätte staden. I brevet anbefalles biskoparna i Linköping, Strängnäs och Västerås att ge ärkebiskopen i Uppsala fullmakt att flytta katedralskyrkan eller biskopssätet till en plats, som kallas Sigtuna (?; förkortn. «Sittm»), om detta är lämpligt (Ferm 1986:44 ff). Av skäl

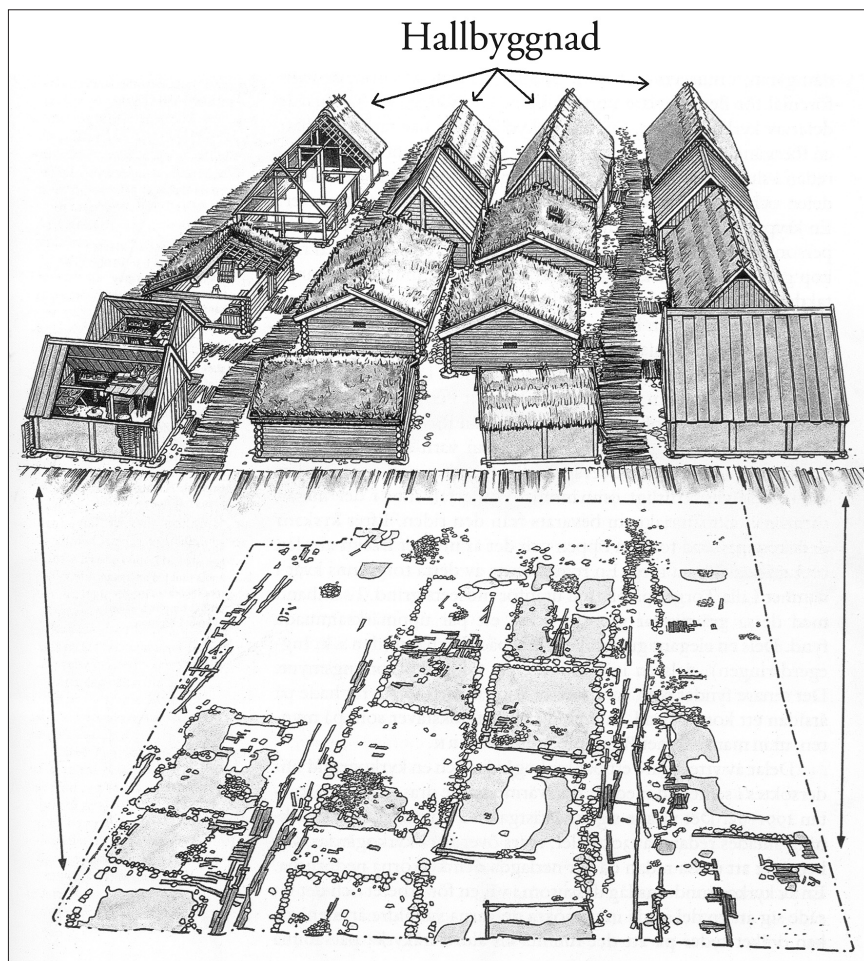
som idag är väl förborgade verkställdes inte flytten av ärkesätet förrän 1276, men då till den nygrundade staden Östra Aros (Uppsala).

Det arkeologiska källmaterialet

I förhållande till det skriftliga källmaterialet är det arkeologiska källmaterialet från Sigtuna mycket omfattande. Idag finns mer än 370 arkeologiska undersökningar och iakttagelser registrerade. Detta material har nyligen digitaliserats och sammanställts i ett Sigtuna StadsGIS (Wikström 2005) (Fig. 2). Av dessa undersökningar är den s.k. Sigtunautgrävningen 1988–90 i kv. Trädgårdsmästaren den hittills största arkeologiska undersökningen som gjorts i Sigtuna (Tesch (red.) 1990; 1998a:257 ff). Undersökningsytan omfattade 1100 m² (ca. 38x32 m) med upp till drygt 2 m tjocka kulturlager. Här undersöktes inte mindre än fyra hela stadsgårdar, som kunde följas i tio faser från stadens grundläggning omkring år 980 till en bit in i 1200-talet (Fig. 3 och 5). Sigtunautgrävningen fungerade som avstamp för en ny sigtunaforskning, som äntligen kunde frigöras från gamla och förlegade förklaringsramar. Ytterligare nya stora utgrävningar är kv. Urmakaren 1990–91, Fjärrvärmegrävningen 1991–92, kv. Professorn 1995–96, 1999–2000 och kv. Humlegården 2006. Resultaten från dessa utgrävningar har många gånger varit sensationella, såväl kvalitativt som kvantitativt, och succesivt förtydligat platsens historiska och arkeologiska betydelse. Genom de nya resultaten har det också varit möjligt att sätta in de äldre utgrävningsresultaten i ett nytt sammanhang.

Figur 2. Sigtuna – kulturlagertjocklek och arkeologiska undersökningar som grävts till botten. Kv. Trädgårdsmästaren är den stora fyrkanten i mitten (efter Wikström 2005).

Figur 3. Kv. Trädgårdsmästaren rekonstruktion av fas 4 av Björn Pettersson (underlag) och Mats Vänehem (bild) (efter Tesch 1998).

Sigtunakyrkorna har under 1900-talet främst behandlats av konst- och arkitekturhistoriker. Uppfattningarna har varit mycket skiftande både vad gäller kyrkornas datering och deras byggnadshistoria (Tesch 2006:203). Kyrkorna är emellertid också arkeologiska objekt, vare sig de är synliga ovan markytan eller inte. Medan den konst- och arkitekturhistoriskt inriktade diskussionen mer eller mindre avstannat har den arkeologiska forskningen kring Sigtunas äldsta kyrkohistoria blivit alltmer livaktig. I det sammanhanget har även gravarna blivit intressanta (Kjellström 2005). I kv. Nunnan undersöktes i mitten av 1980-talet ett större sammanhängande område med tre senvikingatida skelettgravfält. Här kunde klart iaktas, att även om gravskicket var kristet, så var gravarna inte anlagda runt en kyrkobyggnad (Hillbom 1987:230 ff; Tesch 2001a:15 och b). För dessa tidiga kristna gravfält/«kyrkogårdar» utan kyrka har jag i ett tidigare sammanhang myntat begreppet *gravgård* (Tesch 2000:14 ff). Dessutom har vid skilda tillfällen under de senaste tjugo åren gravgårdar, kyrkor och kyrkogårdar berörts

av andra exploateringsundersökningar. I flera fall har det varit frågan om ledningsgrävningar, som bl.a. gett möjlighet att avgränsa ett par av kyrkogårdarna. Även smärre forskningsinriktade utgrävningsprojekt har genomförts: i S:t Pers ruin (1971–72) (Redelius 1975), i S:t Lars ruin (1989) (Redin 1997:593 ff; Ottosson 1996 fig. 8) samt i kyrkogrunden i museets trädgård (1993 och 1995) (Tesch & Edberg red. 2001). För några år sedan (2001) påbörjades ett forskningsprojekt «Sigtunas tidigmedeltida kyrkor i arkeologisk belysning», som hittills framförallt berört S:t Olofs ruin (Fogelberg & Tesch 2002; Tesch 2006).

Det maktpolitiska stadsrummet

Stadsgården

Före Sigtunautgrävningen fanns det en mycket begränsad kunskap om vilka hustyper som var vanliga i det äldsta Sigtuna och i ännu mindre grad hur stadsgårdarna såg ut (Tesch 1989; 2001c:723 f). Ett mått på Sigtunautgrävningens omfattning, i förhållande till tidigare utgrävningar, är det stora antalet undersökta huslämningar – ca. 180 stycken. I medeltal innebär det 4–5 hus på varje tomt inom de tio faser, som kunde följas inom ramen för undersökningssytan. De fyra gårdarnas sammanlagda tomtbredd mot gatan är ca. 32 m, vilket i snitt gör 8 m bredd per tomt (Fig. 3). Eftersom det endast skiljer någon eller några decimeter mellan varje tomts bredd är regelbundenheten i tomtutläggningen slående. Den bebyggda tomtens längd var ursprungligen 20–30 m, men blev med tiden över 40 m.

Bebyggelsen på varje tomt utgjordes av en rad med hus, vanligtvis gavel mot gavel, längs med tomtens ena långsida. Utmed husraden sträcker sig en 1,5–2,5 m bred passage eller långsmal gårdspan vinkelrätt mot gatan. När det gäller de fyra stadsgårdar som undersöktes

Figur 4. Sigtuna rekonstruktion av stadsplanen omkring år 1000. De runda figurerna bakom bebyggelsen är gravgårdarna (efter Tesch & Vincent 2003).

i kv. Trädgårdsmästaren är passagen gemensam för två gårdar med en osynlig tomtgräns mitt i (Fig. 3). I en äldre forskningstradition tolkades dessa passager som tvärgränder, dvs. som en offentlig miljö (Tesch 1989:127 f). Passagens privata karaktär framgår mycket tydligt av att den närmast gatan är mycket trång för att sedan vidgas in mot gården. Mellan varje gårdspår (husrad – passage – husrad) finns ett trångt drygt halvmeterbrett (1 aln) utrymme mellan husen, ett s.k. dropprum, som också fungerat som tomtgräns. Tack vare den stora grävningssytan framträder här ett mycket regelbundet bebyggelsemönster. Genom att titta på äldre intilliggande utgrävningar går det att konstatera att detta mönster återfinns över hela stadsområdet (husräcka – passage – husräcka – dropprum – husräcka – passage – husräcka – dropprum o.s.v). Sammanlagt utgörs den ursprungliga tomtutläggning av drygt hundratalet stadsgårdstomter (Fig. 4). Sett över hela stadsområdet förekommer naturligtvis avvikelser eller avbrott i detta bebyggelsemönster, t.ex. i form av enstaka gränder vinkelrätt mot huvudgatan eller enkeltomter

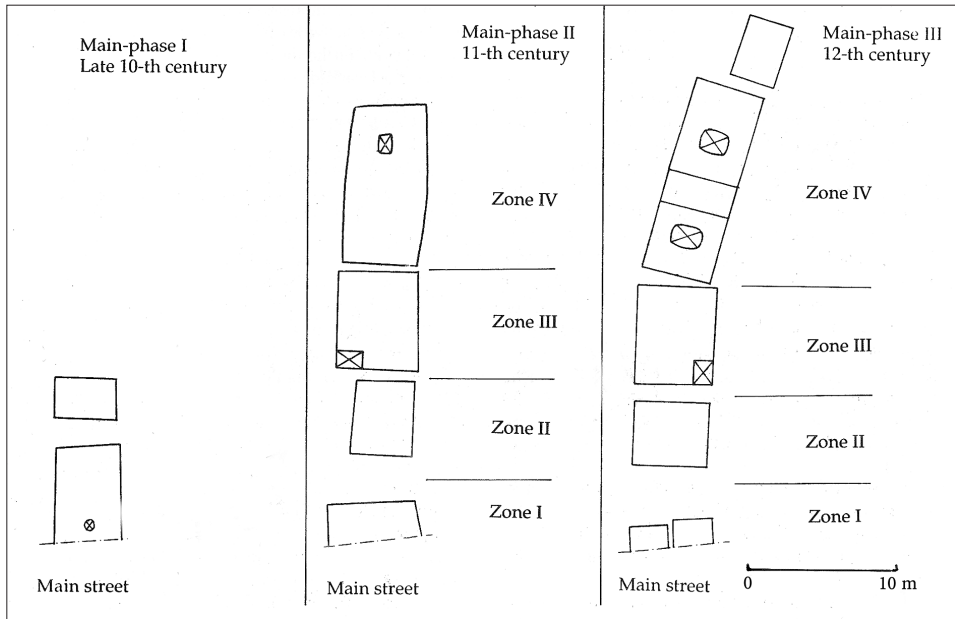
De tio faserna i kv. Trädgårdsmästaren omfattar sammanlagt ca. 250 år, dvs. ca. 25 år per fas. Så regelbunden är naturligtvis inte verkligheten utan vissa faser är kortare, den första fasen mindre än tio år, och andra längre, upp till mer än 50 år (Fig. 5) (Pettersson 1995:75 f). Fasindelningen är en förenkling av ett mer dynamiskt skeende med fortlöpande ombyggnationer. Genom tiden sker emellertid inte några större förändringar av bebyggelsemönstret. När ett nytt hus ska byggas gör man det på platsen för ett tidigare hus. Vid två tillfällen sker dock avgörande förändringar, vilket gör att stadsgårdens utveckling i kv. Trädgårdsmästaren, indelats i tre huvudfaser I–III.

Cultural layer growth (cm)/Phase				Years/Phase (rounded)			Absolute dating (years)			
Zone I	Zone II	Zone III	Zone I–III/3=M	$200/179 \times M$	$250/179 \times M$	$300/179 \times M$	Phase I–10=200 years	Phase 1–10=250 years	Phase I–10=300 years	
1	6	9	4	6	7	9	11	980–987	980–989	980–991
2	10	15	11	12	13	17	20	987–1000	989–1006	991–1011
3	20	18	19	19	21	26	32	1000–1021	1006–1032	1011–1043
4	18	20	16	18	20	25	30	1021–1041	1032–1057	1043–1073
5	22	15	16	18	20	25	29	1041–1061	1057–1082	1073–1102
6	14	16	19	16	18	23	27	1061–1079	1082–1105	1102–1129
7	38	34	39	37	41	51	62	1079–1120	1105–1156	1129–1191
8	20	13	18	17	19	24	28	1120–1139	1156–1180	1191–1219
9	22	16	17	18	20	25	31	1139–1159	1180–1205	1219–1250
10	28			(18)	20	25	31	1159–1179	1205–1230	1250–1281
Σ				179	199	250	301			

Figur 5. Kv. Trädgårdsmästaren faskronologi (efter Pettersson 1995).

Det märkliga är emellertid att det inte bara är tomt- och gårdsmönstret som verkar reglerat. Även bebyggelsen – de enskilda husen – följer ett bestämt mönster beroende på typ och funktion. Man kan från och med huvudfas II närmast tala om en zonindelning med fyra funktionellt bestämda zoner (Fig. 6). Det faktum att husens typ och funktion på ett visst avstånd från gatan vanligtvis är densamma på vardera sidan om gårdspassagen visar att det är frågan om två separata hushåll – två gårdar. De fyra zoner utgörs av: zon 1 närmast gatan med enkla verkstadsbodur av varierande storlek, zon 2 med relativt små förrådshus

eller multifunktionella hus, zon 3 dagligstugan med en hörneldstad eller rökugn och mer än meterbredda låga bänkar utmed väggarna, där man lagade mat och där gårdskapet sov samt zon 4 med gårdens längsta och resligaste hus med eldstad i husets mittlinje, som tolkats som gårdsägarens representationsbyggnad mm. Genom frånvaron av stall och lador skiljer sig stadsgårdarnas utformning i 1000-talets Sigtuna markant från hur stadsgårdarna ser ut i städerna under en senare del av medeltiden. Detta innebär att det äldsta Sigtuna måste ha haft ett mycket speciellt förhållande till sitt omland, vilket jag ska återkomma till.

Figur 6. Kv. Trädgårdsmästaren stadsgårdens utveckling huvudfas I–III (efter Pettersson 1995).

Under den korta första fasen i kv. Trädgårdsmästaren ligger det bara ett eller två hus på varje tomt (huvudfas I). I nästa fas och under alla 1000-talsfaserna (huvudfas II) är det genomgående 4–5 hus på varje tomt (Fig. 6). Samtliga hus i den första fasen har i de flesta fall lerklinade flätverksväggar, i ett fall skiftesverksväggar. Däremot saknas knuttimrade hus, vilka först dyker upp i nästa fas. Alla hus i den första fasen har en centralt placerad eldstad på samma sätt som husen längst bak på varje tomt (zon 4) i de senare faserna. En enkel tolkning av skillnaden mellan fas 1 och 2 är att det visserligen är en avgörande förändring, men att den ändå kan ses som ett led i stadsgårdens utveckling från korta tomter med få hus till långa tomter med ett större antal hus. En annan och mer utmanande tolkning är att även de äldsta stadsgårdarna bestod av 4–5 hus och med samma zonindelning som i huvudfas II (Fig. 7). Konsekvensen av ett sådant resonemang blir att huvudgatan inte tillhör grundläggningsfasen utan först nästa fas. Det innebär i sin tur att den ursprungliga tomtutläggningen endast omfattade en rad med tomter utmed den dåtida strandlinjen.

De få utgrävningar som gjorts söder om Stora gatan, bl.a. i kv. Professorn 1999–2000, motsäger inte detta resonemang. Denna bild av grundläggningsfasen, med endast en rad med

stadsgårdar avviker klart från de rekonstruktioner av den äldsta stadsplanen som tidigare gjorts (Fig. 7). Det man kan säga är att den senare tolkningen av grundläggningsfasen speglar en mer dynamisk utveckling. Det som talar emot tolkningen är att hela bebyggelsen måste ha rivits när huvudgatan lades ut tvärs över tomterna, för att möjliggöra att stadsgårdar kunde byggas på båda sidor om gatan. En sådan radikal stadsplaneändring skulle kunna tolkas så att det är skilda aktörer som ligger bakom etablerandet av huvudfas I respektive II. I varje fall är det ett uppslag för en fortsatt analys av stadens grundläggning och dess äldsta stadsplan (Tesch 2007a:88 ff).

Stadsplanen

Ett av de mest häpnadsväckande resultaten från utgrävningen i kv. Trädgårdsmästaren är att man kunde fastställa att staden var «anlagd» i ordets rätta bemärkelse. Tydliga arkeologiska belägg för detta är de diken, som grävts i tomtgränsen genom den ursprungliga markhorisonten ner i leran. Först därefter hade de första husen uppförts och kulturlagerbildningen påbörjats. Dikena tolkades alltså som primära tomtgränser, dvs. att diken på det viset utgjorde det fysiska uttrycket för stadsgrundarens stadsplaneidé (Tesch 1990:29 f). Resultaten från utgrävningen i kv. Professorn 1999–2000 har dock medfört att det syns nödvändigt att ompröva den ståndpunkten. Här framkom att diken i tomtgränsen inte var ursprungliga utan grävts först i anslutning till fas 3. Trots det är tomtstrukturen mer eller mindre etablerad redan i fas 1.

Vid en förnyad genomgång av ritningsmaterialet från kv. Trädgårdsmästaren framgår att den tidigare preliminära tolkningen måste revideras (Tesch 2007a:90 ff). Även här har diken grävts först i fas 3 och har därmed ingenting med tomtutläggningen att göra. Deras primära funktion har varit att fungera som avloppsdiken, både för dagvatten och avfall. Indirekt, men inte exakt, markerar de också tomtgränsen. Dikenas sidor var bitvis klädda med plank, klavor eller flätverk. Även passagen/gårdsplanen fick en ansiktslyftning i fas 3–4 genom att den brolagts och/eller stenlagts (Fig. 3). Anläggandet av diken förutsätter emellertid att avloppet kan föras vidare. Av en tvärprofil över Stora gatan framgår att det även finns ett dike i den då 2,5 m breda huvudgatans mittlinje. Även här tillhör inte dikesgrävningen anläggningsfasen utan fas 2. En enkel slutsats är att man först grävt huvudledningen och därefter, i nästa fas, de anslutande avloppsdikena.

Ett liknande, men bättre bevarat, och byggnadstekniskt mer avancerat avloppssystem har framkommit vid arkeologiska undersökningar i Söderköping. Dendrokronologiska dateringar visar att detta system anlades omkring år 1240 (Broberg & Hasselmo 2001:267 ff). Fragment av liknande system har även framkommit i Oslo, Bergen och Trondheim och är här daterade till 1100-talets andra hälft (Schia 1987:106 f, Herteig 1990:76, 34 f; Christophersen & Nordeide 1994 fig. 56b:81).

I Sigtuna har man alltså varit tidig med att bygga ut de kommunala nödvändigheterna. Det intressanta är att det sker i övergången mellan huvudfas I och II, som också enligt diskussionen ovan sammanfaller med en avgörande stadsplaneförändring.

Ett kungligt och kristet projekt

Redan när de preliminära utgrävningsresultaten från kv. Trädgårdsmästaren diskuterades var det inte bara tomtgränsdiken, som tydde på att Sigtuna redan från början var en anlagd och planlagd stad. Lika mycket var det tomternas och bebyggelsens regelmässighet, som var

de avgörande arkeologiska beläggen för en sådan tolkning. Svårare är det att arkeologiskt besvara frågan om vilken eller vilka aktörer som står bakom ett projekt av det här slaget. Även om det skriftliga källmaterialet lämnar oss i sticket, finns det några uppgifter att utgå ifrån. Ynglingasagans omnämnande att det var guden Oden som var Sigtunas grundläggare kan vi dock lämna därhän av det enkla skälet att den plats som avses är Fornsigstuna på andra sidan Sigtunafjärden (Nordiska kungasagor I:29) (jfr. Fig. 1). Namnet Sigtuna är alltså taget från en äldre plats, den vikingatida kungsgården Sigtuna, som upphör ungefär vid samma tid som staden Sigtuna grundläggs (Damell 1991:91). Med namnet Sigtuna medföljde också den prestige som namnet tidigare åtnjutit. Det är möjligt att namnöverföringen också ska ses som en provokation mot de gamla makthavarna.

I de norska kungasagorna framställs stadsgrundade närmast som en dygd för kristna kungar. I t.ex. Olav Haraldssons saga kan vi läsa om hur det gick till när kungen lät återuppbygga Trondheim efter jarlarnas härjningar – «... , og let bygge kongsgård och reiste Klemenskirken der, på det stedet den står ennå. Han merket ut tomter till gårdar og ga dem till bønder og kjøpmenn eller andre som han likte, og som ville bygge» (Norges kongesagaer 1979:244).

Vilka är det då som kungen tycker om och vad fick kungen i gengäld för den generösa gåvan? Ett rimligt antagande är att dessa personer är de som stöder kungen när det gäller att bygga upp en maktsfär på kristen grund i Mälaronrådet. Genom rika gåvor till småkungar, hövdingar och andra «storbönder» skapades ett rike byggt på lojalitetsband mellan givare och mottagare. Förutom tomten i staden stod guldföremål, i synnerhet präktiga armringar, högt i kurs som prestigegåvor. Den kloke smyckegivaren, den mäktige guldslösaren, den givmilde guldbrytaren och liknande är vanliga kungaepitet i de norska kungasagorna. På 1930-talet påträffades vid markarbeten en armring av guld alldeles öster om Sigtunautgrävningen och i anslutning till Stora Gatan (Floderus 1941:81, Tesch 2007b). Guldepåer från vikingatid och tidig medeltid är emellertid högst ovanliga i Mälaronrådet. Det är dock betecknade att flesta fynden är från Sigtuna, som Torun Zachrisson så träffande beskrivit «...som den plats där människor och guld möttes» (1998:89).

Runinskriften på «kungabenet» – «Kungen är frikostigast med mat. Han gav mest. Hans ynnest är stor» – är sannolikt formulerad som en artighet till kungen (Gustavson 1992:166), men den är också en utmärkt illustration till tesen att kungen bygger sin överhöghet på rika gåvor dvs. gåvor som var svåra att övertrumfa. Till stadstomterna och guldföremålen kan således även överdådiga fester läggas. Gårdstomter, guld, gillen och Gud var de gåvor som kungen hade att erbjuda.

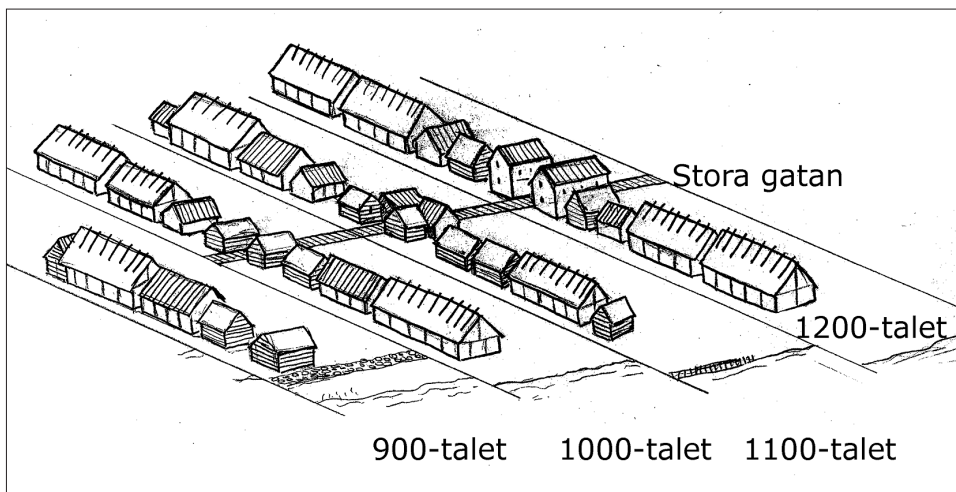
Resonemanget ovan innebär det att det är «storbönderna» i Mälaronrådet som äger gårdarna i Sigtuna. Det är också i det ljust som frånvaron av stall och lador på stadsgårdarna blir någorlunda begriplig. För dessa storbönder var det prestigefyllt att äga en stadsgård, dvs. att vara där, men inte att bo där. Det gör man på den fäderneärvda storgården på landet. I staden vistas man de stunder kungen är där. I övrigt håller man folk i staden bl.a. hantverkare, som försågs med förnödenheter från gården på landet (jfr. med högadelns makalösa palats i 1600-talets Stockholm) (Tesch 1990).

Min tolkning av förhållandet mellan gårdarna i den nygrundade staden Sigtuna och gårdarna i landskapet runt om har länge stått oemotsagd. Lars Ersgård har dock nyligen (2006) ställt frågan om denna relation möjligen mer präglats av motsättning än beroende och att man

i stället ska fokusera på stadens «internationella karaktär». Ersgård menar att staden ska ses som en «...mötesplats för människor från avlägsna områden, såväl levande som döda». Den omgivande landbygden däremot präglas av en kulturell slutenhet gentemot Sigtuna (Ersgård 2006:71 f, 100 f). Det är positivt att diskussionen på det här viset tagit ny fart. Men argumentationen går inte ihop när Ersgård samtidigt hävdar att det är den kristna eliten på landsbygden som för sina döda för att begravas på gravgårdarna. Det känns också lite som att återvända till ett äldre synsätt, som betraktade både Birka och Sigtuna som primärt internationella handelsplatser.

Vilka är då dessa kristna «storbönder» och vilka storgårdar bodde de på? Arkeologiskt är dessa frågor naturligtvis mycket svåra att besvara. En utgångspunkt skulle dock kunna vara att här ingår de personer som det restes runstenar efter och inte minst de personer som lät resa stenarna. Av särskilt intresse i det här sammanhanget är ett område, sydväst om Sigtuna, som skiljer ut sig genom runstenar i sydkandinavisk stil och exklusiva föremål, bl.a. i Mammenstil, med kopplingar till den danska kungamakten och som i övrigt i Mälaronrådet bara finns i Sigtuna (Jansson 1991:280 f; Duczko 1995:648 f).

Återstår dock att besvara frågan om när grundlades Sigtuna och av vem? I den preliminära publikationen från Sigtunautgrävningen 1988–1990 angavs «stadens anläggningstid till 970-talet, troligtvis dess senare del» (Tesch 1990:30). Eftersom denna datering huvudsakligen baserade sig på några få och stratigrafiskt osäkra dendrodateringar har med tiden växt fram en något försiktigare datering – omkring år 980. Naturligtvis är inte sista ordet sagt i denna fråga. När det gäller vilken kung som grundlagt Sigtuna innebär den ena eller den andra dateringen inte någon skillnad. Klart kan sägas att det inte är Olof Eriksson (Skötkonung), eftersom han knappt var mer än en yngling vid sitt trontillträde 995. Att Olof, i någon mening, var svenskarnas kung (OLAF REX SWEVO[rum]) och kung i Sigtuna (REX AN ZITUN), framgår av textbanden på de mynt han lät slå i Sigtuna (Malmer et al. 1991; 1995). Enligt Adam av Bremen ska Olofs far Erik Emundsson (Segersäll) ha döpts i Danmark, men senare avfallit till hedendomen. Fakta om kung Erik är emellertid i det närmaste obefintliga, men sannolikt var han kung redan före år 970. Det gör att han seglar in som den troligaste aktören

Figur 7. Alternativ tolkning av stadsgårdens utveckling (efter Tesch 2007a).

bakom Sigtunas grundläggning. Det kan också röra sig om flera aktörer. En intressant fråga i sammanhanget är om de tidiga kungarna är sveakungar eller om de är främlingar i området, från Västergötland eller Östergötland, under dansk överhöghet eller rent av danskar (Andrén 1983; Hyenstrand 1989; Hed Jakobsson 2003). Kanske är det rent av självaste Harald Gormsson (Blåtand) som är Sigtunas ursprungliga grundläggare (huvudfas I) och att Erik Segersäll är den som skapat stadsplanen med stadsgårdarna på båda sidor om en huvudgata (huvudfas II) (Fig. 7). Anders Carlsson (1997) har framfört tanken att det obrutna namnskicket Erik, Olof och Anund från «Birka- och Uppsalakungarna» till «Sigtunakungarna» skulle tala för att det rör sig om samma dynasti. Å andra sidan kan man hävda att en ny dynasti kan ha utnyttjat de gamla kunganamnen för att anknyta till den gamla dynastin och ta del av dess mytiska prestige. Kanske är det just avsaknaden av en naturlig maktbas, t.ex. i form av släktgods i Mälardalen, som gör grundläggningen av en maktpolitisk stödgrund som Sigtuna meningsfull (Andrén 1983; Tesch 1989 och senare).

Det sakrala stadsrummet – Från hallkult till sockenkyrkor

Anläggandet av Sigtuna är inte bara en maktpolitisk markering utan också en markering av en ny kristen ideologi och kultur. Av de gravgårdar som undersökts framgår att sigtunaborna är kristna redan under stadens äldsta skede (Tesch 2001a).

I det medeltida Sverige har de äldsta stavkyrkoresterna, från Vänga i Västergötland, dendrodaterats till ca. 1065. Motsvarande småländska och gotländska fynd har inte daterats tidigare än 1100-talets början (Ullén 1998:200). I Uppland har överhuvudtaget inte någon tidig träkyrka säkert belagts (Tesch 2001 b:29; Stolt 2001:33 ff). Jag känner dock till två indirekta belägg, ett från Sigtuna och ett från Viby utanför Sigtuna. I Sigtunafallet byggdes aldrig någon stenkyrka på 1100-talet och kyrkogården lades igen. I Vibyfallet anlades grunden till en stenkyrka men inte mer och kyrkogården lades igen.

Med reservation för att det inte grävts på rätt ställen och de diffusa spår en träkyrka avsätter kan en möjlig förklaring vara att det inte byggts några tidiga träkyrkor i Sigtuna och i Uppland överhuvudtaget, eller om man jämför med norska förhållanden, i varje fall inte före 1000-talets mitt. Vid utgrävningar av vikingatida gravfält i Uppland har det under de senaste decennierna blivit alltmer uppenbart att många brukats en bit in i 1100-talet (Andersson 1997). Det betyder att gravfälten succesivt transformerats till kristna begravningsplatser. Det betyder att eventuella träkyrkor inte ska sökas under de romanska stenkyrkorna utan i anslutning till gården och gravfältet.

I Sigtuna finns dokumenterat ett tjugotal tidigkristna begravningsplatser – s.k. *gravgårdar* – belägna i en vid halvcirkel bakom bebyggelsen (Fig. 4). Några gravgårdar ligger i krönläge och har bevarade överbyggnader i form av små högar och stensättningar, men de flesta gravgårdar har idag inte några synliga gravmarkeringar ovan mark. Inte någon gravgård har undersökts i sin helhet. Antalet undersökta gravar på de tre gravgårdarna i kv. Nunnan är 29, 49 respektive 41. Om man antar att varje gravgård i snitt omfattar 50 gravar gör det ca. 1000 gravar under perioden ca. 980–1060, vilket ger population på ca. 500 personer på drygt 100 stadsgårdar, vilket verkar vara en förhållandevis rimlig siffra.

De som begravdes på gravgårdarna är enligt min mening inte eliten, gårdsägarna, utan de som mer eller mindre permanent bebodde stadsgårdarna dvs. «servicepersonalen»– gårdsbrytar, husfolk, hantverkare, trälarna m.fl. För gårdsägarna och deras familjer hade odalen och närheten

till förfäderna ytterligare en tid starkare dragningskraft än kungens Sigtuna när det gällde var man skulle begravas (Tesch 2000). Det har dock till och från hävdats en motsatt uppfattning, nämligen att eliten under tidig kristen tid fört sina döda till Sigtuna för att begravas på en kristen kyrkogård. Denna uppfattning delas av Lars Ersgård (2006:70 ff), som jämför gravgårdarna i Sigtuna med de tidigmedeltida storkyrkogårdar, med tusentals gravar, som undersökts i Lund och i Alvastra. Som ett påtagligt bevis för denna tes anförs en runristad håll (U395), som omnämner en man som fört sin hustru till Sigtuna för att begravas. Runhällens argumentationsvärde förminskas dock av att den stilmässigt hör till en senare period, omkring år 1100, då de första stenkyrkorna börjar att byggas.

Om nu Sigtuna är en kristen stad redan från början hur kunde då den kristna kulten utövas utan kyrkobyggnader? Under vikingatiden fungerade de treskeppiga hallbyggnaderna på storgårdarna bl.a. som rum för kulten av förfäderna och de hedniska gudarna. Så bör även Adam av Bremens uppgifter om hednatemplet i Gamla Uppsala tolkas. Sannolikt fortsätter hallkulten, men nu med kristna förtecken, både på storgårdarna på landet och på gården i staden. Hallen i staden, huset längst bak på varje stadsgård (zon 4) (Fig. 3 och 6), fungerade som en slags filial till gårdsägarnas betydligt mer imponerande hallar på landsbygden, på den storgård där de hade sitt huvudsakliga viste. Det är sannolikt i dessa hus som den kristna eliten utövar sin andakt.

Det finns också arkeologiska belägg för att stadsgårdsmiljön har sakrala inslag. Det är nämligen i denna miljö som vi påträffar föremål förknippade med kristen kult: sepulkralstenar, hängkors av metall mm., små kors av trä, liturgiska elfenbenskammar, skärvor från bysantinska amforor för olja och vin, kristna böner ristade med runor på revben etc. För att kunna fira mässa eller andakt, är det invigda altaret det primära, inte kyrkobyggnaden som sådan. Oavsett var kulten utövas symboliserar altaret den gudomliga närvaron. I det sammanhanget är i synnerhet sepulkralstenarna av stort intresse. En sepulkralsten är ett invigt lock till en relikgömma i ett altarbord av sten eller trä. Den lilla slipade stenplattan i altarbordet har setts som en symbol för lockhällen i Kristi grav. En träskiva med en infälld sepulkralsten, kanske inte större än att kalk och patén nätt och jämnt får plats, kunde också tjäna som ett flyttbart altare eller resealtare. Det är möjligt att man också kunde lägga en liten flat sten av det här slaget direkt på det bord där massan skulle firas (Stolt 2001:25 ff; Tesch 2001b).

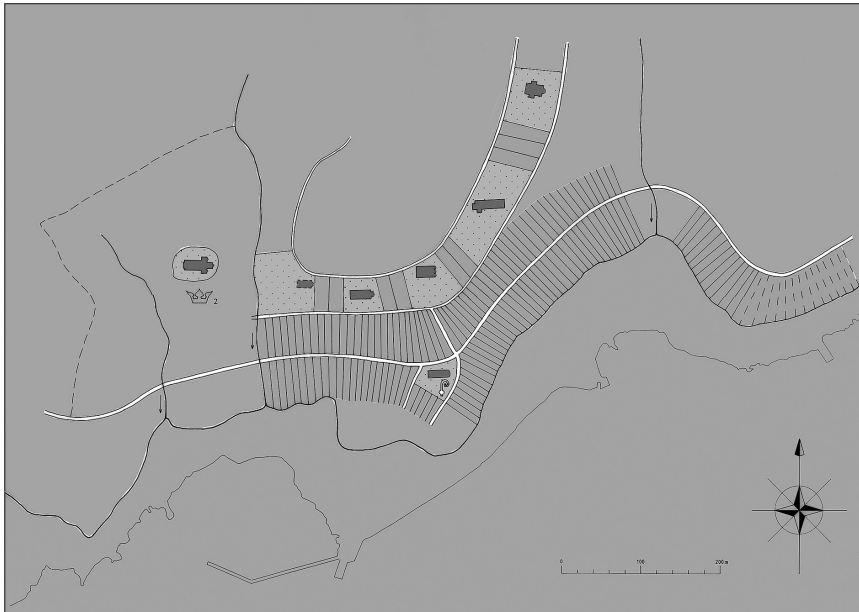
Inte mindre än åtta sepulkralstenar har påträffats i Sigtuna, varav sju tillverkade av mörkgrön grekisk porfyrit och den åttonde av en ljusare serpentinliknande bergart från Medelhavsområdet (Tesch 2007c). Förutom enstaka fynd av sepulkralstenar är ett tiotal lösa altarskivor med ram av trä, kända från andra platser i Skandinavien. Antalet stenar påträffade i Sigtuna ställer emellertid staden i en särskild dager. Kanske har man importerat råvaran och förädlad den. Antika ruiner i bl.a. Tyskland antas ha fungerat som stenbrott för dessa heliga stenar. Med ett flyttbart träaltare, kunde såväl enskild andakt och bön som massan äga rum utan tillgång till en speciell kyrkobyggnad och oavsett om gårdsägaren befann sig i staden eller hemma på gården på landet (Tesch 2001:28 f; 2007c).

När biskop Adalvard den yngre höll mässa i Sigtuna i början av 1060-talet är det emellertid rimligt att tänka sig att det sker i en träkyrka – Sigtunas första domkyrka – sannolikt belägen på den tidigare kungsgårdstomten mitt i staden. Kungsgården antas ha flyttats till stadens västra kant. I samband med detta avhystes flera stadsgårdstomter (Fig 4). Kanske uppfördes under en kort period ytterligare några träkyrkor (Tesch 2000; 2001a; 2001b).

Redan mot slutet av 1000-talet byggs troligtvis den första stenkyrkan i Sigtuna, som en efterföljare till den första domkyrkan av trä. Av denna stenkyrka är endast grundmurarna bevarade. I anslutning till kyrkans södra sida fanns en tillbyggd «korsarm» som fungerat som gravkor (Tesch 2001b:18). Kyrkan har haft en grund men bred absid, som ansluter direkt till långhusets väggar. Planformen är ovanlig och brukar benämnas absidsalskyrka. Ett par av de mer framträdande absidsalskyrkorna i Skandinavien har båda en krypta (Christoffersen 1992; Holmström 1999), och så har även sigtunakyrkan. Kryptan under marken är invändigt 7,7x5,5 m, men till skillnad från de andra kyrkorna är den belägen i kyrkans västra del. Höjdskillnaden från kyrkorummet och ner till kryptans golv är knappt en m. Två symmetriska trappor utgör förbindelselänk mellan kryptan och kyrkorummet. Samma arrangemang finns också i de andra två kryptkyrkorna som är kända från medeltida svenskt område; kyrkan vid «Sverkersgården» på Omberg (Holmström 1999) och Skara domkyrka (Wideen 1993).

Eftersom kryptkyrkor vanligtvis förknippas med helgonkult, som grav- eller minneskyrkor för biskopar och kungliga martyrer, bör kyrkan också intagit en central plats i Sigtunas sakrala stadsrum. Trapporna har i det sammanhanget varit en förutsättning för de processioner som kan ha passerat kryptan vid kyrkliga högtider. Fragment av en exklusiv dopfont, daterad till 1100-talets första hälft, som påträffats i anslutning till kyrkan och i dess närhet (Karlsson 1989; 1997; Tesch 2001b) kan tyda på att rummet också fungerat som baptisterium.

Med uppförandet av en domkyrka i sten inleds en period av intensiv kyrkobyggnadsverksamhet först i Sigtuna (Fig. 8) och senare under 1100-talet i omlandet. De romanska stenkyrkorna i Uppland är begränsade till ett område med ca. 4–5 miles radie från Sigtuna. Troligen speglar denna spridningsbild den ursprungliga omfattningen av sigtunastiftets organiserade område. De flesta av kyrkorna har en absid, vilket tolkats som en symbol för biskopens överhöghet (Wienberg 1997).

Figur 8. Sigtuna rekonstruktion av stadsplanen 1100-talet (efter Tesch & Vincent 2003).

Under 1100-talet är kungamakten mycket instabil och samhällets elit utgörs av magnatfamiljer, löst sammanknutna genom äktenskapsallianser och släktskapsband. Kyrkan är ännu inte en enskilt politiskt handlande institution, utan utnyttjas av elitens medlemmar (Hermansson 2000). Det är mot denna bakgrund vi ska se den febrila byggnadsaktivitet som utbröt under 1100-talets första hälft. Stenkyrkorna är byggnadsverk som kräver en stor kapitalinvestering. De är i lika hög grad världsliga som kristna manifestationer. Kyrkorna byggdes varken av eller för folket. Kyrkans ideologi legitimerade kungadömet och en ny samhällsordning.

Sigtunakyrkornas regelbundna placering utmed en nyanlagd gata och med domkyrkan «mitt i byn» vara inte bara en maktmanifestation (Fig. 8). Den tyder också på en medveten planering vars syfte var att skapa ett sakralt stadsrum där både Gud och Konung hyllades. Staden som byggts för kungamaktens behov, hade nu också fått en tydlig kristen innebörd. Den nyanlagda stenlagda och grusade gatan, som bitvis är arkeologiskt belagd, fungerade sannolikt som en ceremoniell processionsväg vid de stora kyrkliga högtiderna (Tesch 2000; 2001; 2006). Vid varje kyrka, beroende på vilka relikier som fanns i kyrkan, ägde olika kulthandlingar och skådespel rum (Redelius 1999; Stolt 2001). Nu hade mässan och de ceremonier som tidigare utförts i hallen definitivt flyttat ut i det sakrala stadsrummet och in i kyrkan.

Först under 1200-talets lopp kan vi se en helt utbyggd sockenorganisation med tillhörande församlingar. Den innebär en radikal förändring av det kyrkotopografiska rummet i Sigtuna och en förändring av dess sakrala karaktär. S:t Lars blir nu stadsförsamlingens kyrka och S:t Per och S:t Olof blir församlingskyrkor för den omgivande landsbygden. Övriga kyrkor rivs, förutom S:t Nicolaus som verkar vara privat under hela medeltiden (Bonnier 1989:12). Det faktum att flera kyrkor rivs ska inte tolkas som ett tecken på att Sigtunas storhetstid är förbi utan snarare som ett uttryck för beslut vad gäller kyrkans organisation som antogs vid det 4:e Laterankonciliet i Rom i början av 1200-talet. Den nya tiden medförde också framväxten av kyrkliga institutioner i städerna. I Sigtuna inrättades ett dominkanerkonvent 1237 och ett hospital är känt senast 1267. För kungamakten innebar Mälarens avsnörning från Östersjön en helt ny strategisk situation, som fick till följd att det maktpolitiska fokuset flyttades från Sigtuna till den nya staden Stockholm.

Avslutning

Om man jämför med andra tidiga städer som Lund, Oslo och Trondheim är anläggandet av Sigtuna betydligt mer dynamiskt och bebyggelsen redan från början tät och urban till sin karaktär (Fig. 4 och 7). Man skulle kunna säga att projektet Sigtuna var en succé redan från början. Och det trots den kvardröjande vikingatiden i Uppland och den tidiga kungamaktens uppenbara svårigheter att permanent etablera sig i Mälaronrådet. Det är en intressant motsättning och en viktig fråga att arbeta vidare med. Även det sakrala stadsrummet präglas av kraftfulla initiativ och en medveten planering. Eller var det bara en kortvarig gest? Det verkar nämligen som flera av kyrkobyggena påbörjades, men aldrig fullföljdes och dessutom revs ett par av kyrkorna tidigt. Även om de tidiga kungarnas reella makt var svag fungerade kristendomen/kyrkan som ett medel för att uppnå makt och kontroll. Det framgår tydligt av det förhållandet att de manifesta kyrkliga markeringarna görs där där den reella kungamakten är svag, där man inte direkt kan utgå från lojalitetsband genom släktrationer och jordinnehav utan där man behöver en plats varifrån man kan bygga upp ett nätverk av vänskaps- och beroendeförhållanden med hjälp av giftermål och rika gåvor. Det är mot den bakgrunden som platsen Sigtuna blir begriplig både som maktpolitisk stödjepunkt och kultcentrum.

Summary

The decades prior to and around year AD 1000 witnessed great changes in Scandinavian society with the formation of Christian kingdoms. The establishment of new towns, often close to the older urban centres, is one of the more important elements in this process. Sigtuna, founded c. 980 AD, is one of these towns. Large-scale excavations in the past two decades have led to a decisive change in the way Sigtuna's rise and function is looked upon. The archaeological material shows that the town was founded in one fell swoop. One reasonable interpretation is that king Erik Segersäll was behind, but other initiatives can also be considered. The original town plan was very simple. More than a hundred oblong 20–30 metre long plots were laid along both sides of the main street. In the centre of the town was a large site interpreted as the royal estate. An alternative interpretation of the earliest phases suggests that the original town plan only consisted of one row of plots along the sea shore. There is also a discussion whether the Danish king was the original founder of the town. Less than ten years later a new town plan with plots along both sides of a street was laid out, probably by the Swedish king. Whether following one or the other interpretation, the early town is understood as a royal stronghold, a centre of political power, from where the king could make alliances with petty kings and chieftains in the Lake Mälaren region. Rich gifts, such as gold armlets, were important signs of the friendship established between the king and these men. Even the town plots were gifts that bound the aristocrats to the town and the king. Sigtuna was also a fully Christian town from the start. Even the oldest burial sites lack pagan graves. In time, the effect of the Church on the town plan became so deep that we can speak in terms of a sacred townscape. Late Viking Age and Early Medieval Sigtuna obviously was a site that was leavened all through by cult, gold and royal power.

Litteratur

- Andersson, G. 1997. A Struggle for Control. Reflections on the Change of Religion in a Rural Context in the Eastern Mälaren Valley. I: Andersson, H. et al. (red.) *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 19: 353–372.
- André, A. 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, bd. 49:1: 31–76.
- Bonnier, A. C. 1989. Sigtuna och kyrkorna. I: Tesch, Sten (red.) *Avstamp för en ny Sigtunaforskning*. 18 forskare om Sigtuna. Sigtuna Museum: 9–15.
- Broberg, B. & Hasselmo, M. 2001. Urbana nödvändigheter – kommunala angelägenheter? Avloppssystem och sophantering i den medeltida staden. I: André, A. et al. (red.) *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. *Lund Studies in Medieval Archaeology* 29: 267–276. Stockholm.
- Carlsson, A. 1997. Birkas kungsgård på Adelsö och svearnas Fornsigstuna – två aristokratiska miljöer i Mälardalen. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red.) «– gick Grendel att söka det höga huset» – arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Rapport från ett seminarium i Falkenberg 16–17 november 1995. *Skrifter utgivna av Stiftelsen Hallands läns museer*, Halmstad och Varberg, 9: 83–88. Halmstad.
- Christophersen, A. 1992. Olavskirke, Olavskult og Trondheims tidlige kirketopografi – problem og perspektiv. I: Supphellen, S. (red.) *Kongsmenn og krossmenn. Festskrift till Grethe Authén Blom, Det Kongl. Norske videnskabers selskab, Skrifter 1*. Trondheim: 39–67.
- Christophersen, A. & Nordeide, S. 1994. *Kaupangen ved Nidelva. 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på Folkebibliotekstomten i Trondheim*. *Riksantikvarens skrifter nr.7*. Trondheim.

- Damell, D. 1991 (red.). *Fornsigtuna. En kungsgårds historia*. Stiftelsen Upplands-Bro Fornforskning, Upplands-Bro.
- Duczko, W. 1995. Kungar thegnar, tegnebyar, juveler och silverskatter. Om danskt inflytande under sen vikingatid. *Tor*, tidskrift för nordisk fornkunskap 27:2: 625–662. Uppsala.
- Ersgård, L. 2006. Dödens berg och Guds hus – förfäderskult, kristnande och klostret i Alvastra i den tidiga medeltidens Östergötland. I: Ersgård, L. (red.) *Helgonets boning. Studier från forskningsprojektet «Det medeltida Alvastra»*. *Lund Studies in Historical Archaeology* 5: 23–140. Lund.
- Ferm, O. 1986. Från Östra Aros till Uppsala. Uppsala under tidig medeltid. I: Cnattingius, N. & Nevéus, T. (red.) *Från Östra Aros till Uppsala. Uppsala stads historia VII*.
- Floderus, E. 1941. *Sigtuna. Sveriges äldsta medeltidsstad*. Stockholm.
- Fogelberg, K. & Tesch, S. 2002. Utgrävningar i S:t Olofs kyrka. *Populär arkeologi* nr. 2: 37–38.
- Gustavson, H. 1992. Runfynd 1989 och 1990. *Formvännen* 87, 1992/93: 153–174.
- Gustavson, H. 2006. Abbandum till Nytt om runer 16 för 2001 (2003), 19–20. *Sl: 97 Trättrissa med runor från Sigtuna. Nytt om runer*. Meldingsblad om runeforskning Nr. 19, 2004.
- Hallencreutz, C. F. 2001. Vem var den gåtfulle sigtunabiskopen? Det stiftshistoriska perspektivet. I: Tesch, S. & Edberg, R. 2001 (red.) *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta. Sigtuna Museers skriftserie 9*: 91–108.
- Hed Jakobsson, A. 2003. *Småldedglars härskare och Jerusalems tillskyndare : berättelser om vikingatid och tidig medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology 25. Stockholms universitet.
- Hermanson, L. 2000. *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 24, 2000.
- Herteig, A. E. 1990. *The buildings at Bryggen: their topographical and chronological development*. The Bryggen Papers. Main series 3. Bergen.
- Hillbom, E. 1987. Kvarteret Nunnan, (del av Svensson, K. Sigtuna.). I: Andrae, T., Hasselmo, M. & Lamm, K. (red.). *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar UV*: 230–234. Stockholm
- Holmström, M. 1999. Alvastra i statsbildningstid. I: *Forskaren i fält – en vänbok till Kristina Lamm*: 149–160. Stockholm
- Hyenstrand, Å. 1989. *Sverige 989. Makt och herravälde I*. *Stockholm Archaeological Reports* Nr. 24, 1989. Stockholms universitet.
- Jansson, I. 1991. År 970/971 och vikingatidens kronologi. I: Iversen, M. (red.) *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid. Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter XXVIII*, 1991. Højbjerg.
- Jonsson, K. 1996. Nya bidrag till Sigtunas mynthistoria. I: Tesch, S. & Edberg, R. (red.) *Vikingars guld ur Mälarens djup*. Tio artiklar med anledning av en utställning. *Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museer nr. 3*: 45–48. Sigtuna.
- Karlsson, L. 1989. Fragment ur en tidig Sigtunaverkstad. I: Tesch, S. 1989 (red.) *AVSTAMP – för en ny Sigtunaforskning. 18 forskare om Sigtuna*. Sigtuna Museer: 59–67. Sigtuna.
- Karlsson, L. 1997. Dop och dopfunt. I: Tesch, S. (red.) 1997. *Mariakyrkan i Sigtuna. Dominikankonvent och församlingskyrka 1247–1997*. Sigtuna Museers skriftserie 7: 55–62. Sigtuna.
- Kitzler Ähfeldt, L. 2002 *Work and Worship. Laser Scanner Analysis of Viking Age Rune Stones. Theses and Papers in Archaeology B:9*. Archaeological Research Laboratory. Stockholm University.
- Kjellström, A. 2005. *The Urban Farmer. Archaeoosteological Analysis of Skeletons from Medieval Sigtuna Interpreted in a Socioeconomic Perspective. Theses and Papers in Osteoarchaeology No. 2* Stockholm University. Stockholm.
- Lagerqvist, L. O. 1990. Sensation – mynttillverkning i Sigtuna på 1180-talet. I: Tesch, S. (red.) *Makt och människor i Kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988–90*: 95–97. Sigtuna Museer. Lovén, C. 1990. Romanska storkyrkor i Sverige. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 20, 1990: 7–26.
- Malmer, B. 1995. Från Olof till Anund. Ur Sigtunamyntningens historia. I: *Myntningen i Sverige 995–1995. Numismatiska meddelanden XL*: 9–26. Svenska Numismatiska föreningen, Stockholm.
- Nordens kungasagor I–III* (Sturluson, Snorre). 1991. Fabel bokförlag.
- Norges kongesagaer* (Sturluson, Snorre). 1979. Hødnebo, Finn & Magerøy, Hallvard (red.). Den norske Bokklubben.

- Näsström, G. 1948. *Forna dagars Sverige. Kulturhistorisk bilderbok om hedenbös och medeltid*. Stockholm.
- Ottoson, M. 1996. *Stadskyrkor berättar om medeltidens Sigtuna och Skara*. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Arkeologiska Institutionen, Lunds universitet.
- Petterson, B. 1990. Stadsgården – hus och hemmiljö. I: Tesch, S. (red.) *Makt och människor i Kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988–90*: 38–49. **Sigtuna Museer**.
- Petterson, B. 1995. Stratigraphic analysis and settlement stratigraphy in Early Medieval Sigtuna. Methods and preliminary results. I: *Laborativ Arkeologi* 8. *Journal of Nordic Archaeological Science*, Stockholm University: 65–77.
- Redelius, G. 1975. *Sigtunastudier. Historia och byggnadskonst under äldre medeltid*. Stockholm.
- Redelius, G. 1999. *Sankt Olofs kyrka i Sigtuna*. Diskussionsunderlag för seminarium 8/9 1999, Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. (stencil).
- Redin, L. 1997. Med ögonvråns förlängda seende. I: Åkerlund, A. et al. (red.) *Till Gunborg. Arkeologiska samtal, Stockholm Archaeological Reports Nr. 33*: 593–601. **Stockholm**.
- Roslund, M. 1990. Runor – magi och meddelanden / Kulturkontakter och varuutbyte 970–1200. I: Tesch, Sten. (red.) *Makt och människor i Kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988–90*: 151–154. **Sigtuna Museer**.
- Schia, E. 1987. Bebyggelse rester og datering / Topografi og bebyggelseutveckling / Bygården. I: Schia, E. (red.) *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo, SBind 3 «Søndre felt», Stratigrafi, bebyggelse rester og daterende funngrupper*: 41–228. Øvre Ervik.
- Stolt, B. 2001. Boktyngder och bärbara altarskivor. *Kyrkliga sällsynheter på Gotland och annorstädes*: 25–42. **Uddevalla**.
- Strid, J.P. 1989. Sigtuna i myt och verklighet. I: Tesch, S. (red.) *Avstamp – för en ny Sigtunaforskning. 18 forskare om Sigtuna*. Sigtuna Museum: 106–114.
- Tesch, S. 1989. Arkeologiskt läge och möjligheter. I: Tesch, S. (red.) *AVSTAMP – för en ny Sigtunaforskning*. 18 forskare om Sigtuna, heldagsseminarium kring Sigtunaforskning den 26 november 1987 Gröna Ladan, Sigtuna: 115–135. Sigtuna.
- Tesch S. 1990. Stad och stadsplan. I: Tesch, S. (red.) *Makt och människor i kungens Sigtuna*. Sigtunautgrävningen 1988–90, 28 artiklar om de preliminära resultaten från den arkeologiska undersökningen i kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna: 23–37. **Sigtuna Museer**.
- Tesch, S. 1998. Sigtuna – rikets första stad. I: Bratt, P. (red.) *Forntid i ny dager. Arkeologi i Stockholmstrakten*, Stockholms Läns Museum: 157–173. **Stockholm**.
- Tesch, S. 2000. Det sakrala stadsrummet. Den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *Medeltidsarkeologisk tidskrift* 2000 nr. 1: 3–26.
- Tesch, S. 2001a. Från hall till kyrka. Kristen kult och kyrkobyggande i 1000-talets Sigtuna. *Populär Arkeologi* 2001 nr. 2: 14–16.
- Tesch, S. 2001b. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrkotopografi. I: Tesch, Sten & Edberg, Rune 2001 (red.) *Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta. Sigtuna Museers skriftserie* 9: 9–44.
- Tesch, S. 2001c. Town Yards and Town Planning in Late Viking Age and Medieval Sigtuna, Sweden. I: Manfred Gläser (red.) *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie III, der Hausbau*, Lübeck.
- Tesch, S. 2006. På fast grund. Om det äldsta stenkyrkobyggandet i Sigtuna. Nordiskt kyrkoarkeologiskt möte 2004, Vest-Agder (Norge). *Hikuin. Kirkearkæologi i Norden* 8. Viborg
- Tesch, S. 2007a. Sigtuna – det maktpolitiska och sakrala stadsrummet under sen vikingatid och tidig medeltid (ca. 980–1200). I: *Människors rum och människors möten. Kulturhistoriska skisser*. Berit Wallenbergs Stiftelse 50 år. Vetenskapligt symposium på Nationalmuseum 14 november 2005: 71–122. Stockholm.
- Tesch, S. 2007b. Kungen, Kristus och Sigtuna – platsen där människor och guld möttes. I: *Kult, guld och makt*. Symposium i Götene 18–20 augusti 2006, *Historieforum Västra Götaland*: 233–257.
- Tesch, S. 2007c. Tidigmedeltida sepulkralstenar i Sigtuna – heliga stenar från Köln för såväl hallkult som mässa i stenkyrka. I: *Situne Dei* 2007 – årsskrift för Sigtunaforskning. Sigtuna Museum: 45–68.

- Tesch, S. & Vincent, J. 2003. Vyer från medeltidens Sigtuna. *Sigtuna Museers skriftserie 10*.
- Tuulse, A. 1968. *Romansk konst i Norden*. Stockholm.
- Ullén, M. 1999. Kyrkobygge i trä och sten. I: B. Nilsson (red.) *Sveriges kyrkohistoria – Missionstid och tidig medeltid: 199–207*. Verbum Förlag.
- Wienberg, J. 1997. Enten – eller. Apsidekirker i Norden. *Hikuin 24, Kirkearkæologi i Norden 6*: 7–44. Viborg.
- Widén, H. 1993. *Skara domkyrkas krypta och gotiska förhall*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis Humaniora 33. Göteborg.
- Wikström, A. 2005. *Sigtuna StadsGIS*. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr. 23. Sigtuna.
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholm Studies in Archaeology 15. Stockholms universitet.